

КОВАЛЕНКО

Олексій Григорович —
доктор біологічних наук,
професор, провідний науковий
співробітник Інституту
мікробіології і вірусології
ім. Д.К. Заболотного
НАН України

Академік
Віктор Григорович Дроботько
(24.11.1885—10.09.1966)

УЧЕНИЙ, ЛІКАР І ПОЕТ

До 130-річчя від дня народження академіка В.Г. Дроботька

24 листопада 2015 р. минуло 130 років від дня народження академіка В.Г. Дроботька (1885—1966) — вченого із світовим ім'ям, багаторічного директора однієї з провідних наукових установ біологічного профілю — Інституту мікробіології і вірусології ім. Д.К. Заболотного НАН України. Він був одним із піонерів вивчення та застосування в медицині бактеріофагів, разом із колективом учених розшифрував невідоме тоді захворювання коней — стахіботріотоксикоз, започаткувавши цим новий напрям у мікробіології — мікотоксикологію, значну увагу приділяв питанням хіміотерапії інфекційних захворювань, досліджував антимікробні властивості рослин. Перу знаного українського мікробіолога належать понад 160 наукових праць і 7 монографій. Його життя — це приклад для наслідування нинішнім і майбутнім поколінням, всім, хто обрав нелегку дорогу — дорогу правди і науки.

Віктор Григорович Дроботько народився 24 листопада 1885 р. в селі Дігтярі Прилуцького повіту Полтавської губернії (нині смт Дігтярі Срібнянського р-ну Чернігівської обл.) у сім'ї безземельного сільського фельдшера. Село розташоване в мальовничому куточку Чернігівщини, де в 1832 р. нащадок колишнього прилуцького полковника Гната Галагана Петро (1792—1855) побудував розкішний 2-поверховий маєток з парком. Профіль будівлі у горизонтальній площині нагадує літеру «С» з двома однаковими флігелями в завитках літери. У 1845 р. цей палац відвідав Тарас Шевченко. Про своє перебування у Дігтярях, долю місцевого скрипаля Артема та злиденне життя кріпаків поет оповідав пізніше у повісті «Музикант».

Родина Дроботьків жила в добротній хаті, яка й донині сумує в заростях чортополоху на пагорку в центрі села. Останні два десятиріччя будинок стоїть занедбаний. Коли померла сестра В.Г. Дроботька Тетяна, дочка Віктора Григоровича С.В. Афонська-Дроботько не претендувала на спадок, і господарем хати став односелець В.Г. Величко, який допомагав Тетяні Григорівні в її останні, скрутні часи життя.

Дитинство Віктора, як і його сестри Тетяни, було безхмарним і щасливим. Діти отримали непогану початкову освіту, вихову-

В.Г. Дроботько — лікар земської лікарні (сидить другий справа). Ромни, 1920 р.

валися на місцевих народних традиціях, хоча й під значним впливом російської літератури (освічений батько випишував багато журналів і книг). Фельдшерська справа давала непогані на той час заробітки (50 руб. щомісячно), що дозволяло повною мірою забезпечити прожиття родини і освіти дітей. Однак у 9-річному віці Віктор втратив батька, який раптово помер від виразки шлунка. На стипендію Полтавської земської управи в 1896 р. він вступив до Прилуцької гімназії і успішно закінчив її в 1905 р. Мріяв стати письменником, артистом або художником. Та життя розпорядилося інакше. Очевидно, всі ці роки щеміло дитяче серце за батьком, померлим від невиліковної на той час хвороби, і Віктор вирішив стати лікарем. Ще тоді, в гімназичний період, захоплюючись поезією і складаючи власні вірші, юнак чітко означив для себе сутність людського існування. У своїй поемі «Гимназист», написаній у 16-річному віці, Віктор окреслив свої життєві принципи, висловлюючи так відразу до «сердечної пустоти»:

...Тот человек, который люду
Кричит, горланит о себе,
Форсит всегда, везде и всюду
И счастлив по своей судьбе...
То у такого, верь, ни мало
Нет в сердце жизни идеала.
И человек, поверь, такой,
Хоть и блистает, но пустой.

У 1905 р. Віктор вступив на медичний факультет Київського університету Святого Во-

лодимира. Невдовзі його було заарештовано за агітаційно-масову роботу серед селян під час революційних подій 1905—1907 рр. За вироком він 6 місяців відбував у Прилуцькій в'язниці, а потім його на 2 роки вислали за місцем проживання в село Дігтярі під нагляд поліції. Та всі ці події не зламали в ньому людської гідності, свободолюбності, відчуття справедливості й непереборності істини — принципів, які червоною ниткою пройшли крізь усе життя Віктора Григоровича.

У 1908 р. Віктор вдруге вступив до Київського університету, і на цей раз успішно закінчив його в 1913 р. Ще в студентські роки він виявляє неабиякий інтерес до наукової роботи. Під керівництвом вченого-мікробіолога і хірурга О.Д. Павловського (1857—1944) студент 5-го курсу Віктор Дроботько досліджував вплив бактеріальних токсинів на стінки кровеносних судин і результати своїх спостережень опублікував в «*Университетских известиях*». Учена рада Університету розглядала його роботу на своєму засіданні і високо оцінила її, присудивши молодому вченому золоту медаль та премію ім. М.І. Пирогова. Крім того, кафедрі хірургічної патології і терапії було рекомендовано зарахувати його на роботу як професорського стипендіата. Однак молодий учений так і не зміг скористатися привабливою кар'єрною можливістю, оскільки як учасник революційних подій 1905—1907 рр. не отримав від влади необхідного «свідоцтва про благонадійність».

Відтак у січні 1914 р. В.Г. Дроботько їде працювати в село Бобрик Роменського повіту Полтавської губернії (нині Сумська обл.) на посаду земського лікаря, а через два роки переводиться в місто Ромни, де спочатку працює лікарем, а потім ординатором Роменської повітової лікарні. Водночас він керує діагностичною лабораторією, а також організовує санітарно-гігієнічну лабораторію та стає її першим завідувачем. Крім того, він читає лекції на Роменських медичних курсах, поширюючи сучасні досягнення серед медичних працівників повіту. У 1925 р. В.Г. Дроботько переїхав до Харкова, де впродовж трьох місяців (з травня по липень) працював на посаді заступника за-

відувача санітарно-епідеміологічної лабораторії 3-ї робітничої лікарні.

Однак, яку б посаду не обіймав Віктор Григорович, його не полишали мрії про наукові дослідження. Ще в 1922 р., будучи на практичній роботі медика, В.Г. Дроботько встановив придатність реакції Вінера для вивчення перебігу червоного та висипного тифу — хвороби, дуже поширеної серед населення багатьох регіонів України в роки громадянської війни. Невдовзі він виконав роботу, яка уможливила інструментальне визначення пептичної активності шлункового соку хворих.

Проте найціннішим для медичної практики дослідженням цього періоду було вивчення В.Г. Дроботьком спалаху епідемії малярії в Ромнах. Ця робота була виконана з властивою Віктору Григоровичу ретельністю і ґрунтовністю. Для мікроскопічних досліджень препаратів крові хворих він використовував найефективніші методики і барвники. Для вивчення поширення комарів — переносників малярії він запропонував простий спосіб диференціації та відловлювання здатних до перенесення інфекції видів комах. Результати епідеміологічних досліджень В.Г. Дроботько опублікував у профільному журналі та доповів на IV Всеукраїнському з'їзді бактеріологів, інфекціоністів і санітарних лікарів, який відбувся в 1924 р., здобувши цим визнання таких відомих учених, як Д.К. Заболотний, Л.О. Тарасевич, С.І. Златогоров.

Лише в 1925 р., після 12 років практичної роботи, В.Г. Дроботько переїжджає до Києва, з тим щоб остаточно присвятити себе такій цікавій для нього і такій необхідній для країни епідеміологічній та мікробіологічній науці. Спочатку, впродовж 1925–1931 рр., він працює в Київському санітарно-бактеріологічному інституті на посаді асистента відділу епідеміології, потім переходить до Інституту мікробіології і епідеміології ВУАН на запрошення колишнього директора установи М.В. Стадниченка, посівши пост завідувача відділу медичної мікробіології. У цей період він виконав наукові дослідження, за які в 1936 р. кваліфікаційна рада ВУАН присудила йому вчений

У робочому кабінеті в Інституті мікробіології і епідеміології АН УРСР. Київ, 1939 р.

ступінь доктора біологічних наук без захисту дисертації.

Наукові інтереси вченого не обмежувалися медичними проблемами, в яких він як фахівець медичного профілю був найбільш компетентним. Головними науковими напрямками, що започаткував чи суттєво розвинув В.Г. Дроботько, є мікотоксикологія як розділ мікробіології, нова концепція мінливості мікроорганізмів, бактеріофагія і псевдобактеріофагія (лізогенія), етіологія, хемо- та біотерапія інфекційних хвороб, фітонциди та антибіотики з рослин. Крім того, він як учений-фундаменталіст широкого діапазону сформулював і обґрунтував гіпотези «конкурентного» механізму дії хіміотерапевтичних препаратів і загальнобіологічної ролі антибіотичних речовин рослинного походження, винайшов ряд нових антибіотиків — іманін та новоіманін. Для лабораторної практики лікар-науковець запропонував сольові культуральні середовища, бактеріальний фільтр для вилучення бактеріофагів, відомі серед мікробіологів як середовище і фільтр Дроботька, камеру для спостереження за мікроорганізмами, а також метод негативного контрастування капсульних форм бактерій. Для медицини він розробив способи лікування дизентерії, стафілококових та інших бактеріальних інфекцій за допомогою бактеріофагів, деяких сульфамідних препаратів та рослинних антибіотиків.

Наукові працівники Інституту мікробіології і епідеміології АН УРСР, нагороджені орденами СРСР: зліва направо (перший ряд) — Д. Кудлай, В. Дроботько, П. Марусенко, Б. Айзенман; другий ряд — М. Колесник, П. Ягель, М. Подоплічко, Б. Каган. Фотохроніка РАТАУ. 1939 р.

З усього, що залишив нам у спадок академік В.Г. Дроботько, найбільш вражає надзвичайна широта його наукових інтересів, всеохоплююче розуміння явищ природи, філософське осмислення наукових результатів, які йому вдавалося отримувати завдяки винятковому таланту і винахідливості. Своєю практичною, науковою і педагогічною діяльністю Віктор Григорович здобув собі незаперечну славу серед однодумців, колег, широких верств практичних працівників медицини і ветеринарії. Він був людиною надзвичайно відповідальною за справи, які йому доводилося вирішувати на тій чи іншій посаді, завжди перебував у гущі подій, відчував причетність до всього, що відбувалося довкола.

Саме з таким почуттям надзвичайної відповідальності Віктор Григорович поставився і до керівництва та виконання урядового завдання з виявлення й дослідження збудника «НЗ» — невідомого захворювання коней. Слід зазначити, що дослідження «НЗ» було пов'язане з неабияким ризиком для самих учених, і не лише через невідому природу захворювання, яке в наукових колах спочатку вважали інфекційним, а й через політичну обстановку в тодішньому СРСР. Річ у тім, що «НЗ», перші ознаки якого виявили в західних областях України ще

в 1931 р., набуло особливо загрозливого поширення напередодні Другої світової війни, коли падіж коней від цього захворювання в окремих господарствах сягав 90%. В органах НКВД вважали, що в цьому винні диверсанти — вороги радянської влади. Багато наукових і практичних працівників, які були причетні до «НЗ», на той час уже поплавилися власною свободою, а то й життям. Було створено кілька комісій для розслідування причин масової загибелі коней, але їхня робота не мала позитивних результатів, і членів цих комісій також час від часу арештовували і розстрілювали як ворогів народу. У своїх мемуарах М.С. Хрущов згадує, що в справі «НЗ» «останньою інстанцією» залишалася Академія наук. Як Перший секретар ЦК КП(б)У М.С. Хрущов доручив Президенту АН УРСР академіку О.О. Богомольцю сформувати нову комісію з вивчення «НЗ». Для страховки «від диверсантів» паралельно мали працювати ще дві комісії, в тому числі й з Москви. Неважко спрогнозувати, яка доля спіткала б колектив Інституту мікробіології і епідеміології і насамперед його наукового керівника, коли б результати його роботи не були успішними.

Було проведено численні експерименти — польові, лабораторні на різних тваринах, а також на людях, зокрема й на самих дослідниках, — перш ніж названо істинного винуватця мікотоксикозу — мікроскопічний гриб *Stachybotrys alternans*, який інфікував фураж — сіно чи солому, що зберігалися в умовах підвищеної вологості. На честь гриба-збудника «НЗ» назвали стахіботріотоксикозом.

В.Г. Дроботьку, як науковому керівникові робіт з розшифрування захворювання, та іншим учасникам дослідження, зокрема П.Ю. Марусенку (директор Інституту), Б.Ю. Айзенман, Д.Г. Кудлай, М.Ю. Колеснику, П.Д. Ятелю, В.Д. Мельніченку (патологоанатом) в 1939 р. було вручено високі урядові нагороди СРСР. Того ж року В.Г. Дроботька було обрано членом-кореспондентом АН УРСР.

Друга світова війна розпочалася для Віктора Григоровича вже у вересні 1939 р., коли його як лікаря мобілізували до лав Червоної

В.Г. Дроботько серед співробітників Інституту мікробіології АН УРСР (сидить у центрі, поряд — проф. Б.Л. Ісаченко). Київ, 1944 р.

армії, але згодом демобілізували і призначили консультантом санітарно-бактеріологічної лабораторії Київського військового округу. В 1941 р. після евакуації Академії наук УРСР до Уфи В.Г. Дроботько поринув у наукову роботу. У воєнний період мікробіологічні дослідження набули виняткового практичного значення. Виконання обов'язків завідувача мікробіологічного відділу об'єднаного Інституту зообіології АН УРСР Віктор Григорович поєднував з роботою заступника директора в Башкирському інституті мікробіології, епідеміології та санітарії, а також з участю в роботі Епідеміологічної ради Народного комісаріату охорони здоров'я Башкирії. Він неодноразово виїжджав у провінції автономної республіки з обстеженнями населення на захворюваність септичною ангіною та бруцельозом. Разом з колегами розробив методи діагностики та лікування цих захворювань за допомогою сульфаніламідних препаратів, зокрема розчинного

червоного стрептоциду. Ці препарати, а також запропоновані ним ще до війни методи боротьби з стафілококовими інфекціями, дизентерією та іншими хворобами допомогли в лікуванні поранених і хворих бійців-фронтовиків.

Невірно стверджувати, що для неспокійної натури Віктора Григоровича досягнення певних кар'єрних висот було самоціллю. Високі посади, які він обіймав, — завідувача відділів медичної мікробіології, патогенних мікроорганізмів (1931–1962) чи директора Інституту мікробіології АН УРСР (1944–1962) — слугували лише передумовами для реалізації його неординарних задумів і багатогранного таланту. Його творчий потенціал, здається, був безмежним. Не маючи «богатирського здоров'я» (у «Щоденнику» він згадує чимало випадків, які ставили його на грань «життя або смерть»), учений жив інтенсивним, украй напруженим духовним життям. На його долю часто випадали непереможні на перший погляд випро-

бування, але кожного разу він демонстрував свою принциповість, чесність і громадянську позицію. Вже в повоєнні роки В.Г. Дроботько видав одразу два варіанти своєї монографії «Сучасна хіміотерапія інфекційних хвороб» — український (популярний) і російський (розширений), де він узагальнив результати власних досліджень і літературні дані з цієї проблеми, цитуючи різних авторів, в тому числі й опального «вейсманіста-морганіста» Пауля Ерліха. Пізніше йому, академіку, безпартійному (бо він ніколи не був членом ні КП(б)У, ні ВКП(б), ні КПРС) директору Інституту мікробіології АН УРСР на розширеній ученій раді Інституту та на Загальних зборах Відділення біологічних наук Академії доводилося чути чимало дорікань і закидів на свою адресу від ортодоксальних «марксистів-ленінців». Та він не зрадив своїх наукових переконань, не зламався і не відступив («не кааявся», як сам він писав у своєму щоденнику), бо істина для нього була понад усе!

Принциповість ученого Віктор Григорович продемонстрував і тоді, коли в атмосфері «загального схвалення» лисенківської концепції утворення нових видів, проповідованої московським ученим Г.М. Бошьяном, на зборах Київського відділення Українського товариства мікробіологів, епідеміологів та інфекціоністів, яке В.Г. Дроботько очолював впродовж 12 років (1948—1959), він єдиний (!) виступив проти лжевчення Т.Д. Лисенка, яке, як відомо, завдало значної шкоди біологічним наукам, зо-

крема генетиці, на теренах колишнього СРСР у 40—60-ті роки минулого століття.

Всі, хто знав В.Г. Дроботька особисто, відзначають його надзвичайну порядність, скромність і доброзичливість. Про це свідчать і сторінки незавершеного «Щоденника», де з притаманною йому самокритичністю він згадує свою роботу як вченого-мікробіолога, мріючи втім про кар'єру художника, письменника, артиста або навіть «бурлаки, мандрівника». У тому, що Віктор Григорович мав неабиякі художні і письменницькі здібності, сумнівів немає, адже він написав понад 100 художньо-літературних творів, а його «Щоденнику» може позаздрити не один письменник чи етнограф. Про його артистичні таланти, за деякими свідченнями, можна судити принаймні з того, що він брав участь у роботі художньо-драматичного театру, створеного в Ромнах відомим скульптором Іваном Кавалерідзе, в якому в 1920—1921 рр. працювала талановита актриса, землячка Віктора Григоровича Г.П. Затиркевич-Карпинська. Воістину багатогранною була обдарованість цього вченого!

Поза всяким сумнівом, прийдешнім поколінням, науковцям і пересічним читачам є чому почитися у цієї простої і водночас великої людини, неперевершеної в своєму гуманізмі, чистоті, відданості науці і суспільству. Особливо повчальною є діяльність академіка В.Г. Дроботька для молодих людей, які стають на тернистий шлях пошуку і відстоювання істини, боротьби за високі ідеали і справедливість.